

ПЕСЦОВА-СВІТАЛКА О. С., кандидат економічних наук, доцент

Полтавська державна аграрна академія

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ В УКРАЇНІ

Важливим напрямом сучасної економічної політики в Україні є розвиток та захист конкуренції. Але за умов існування сфер економіки, в яких конкуренція з об'єктивних причин (технологічні особливості виробництва, характер попиту та пропозиції) неможлива, виникають та існують монопольні утворення. Такі суб'єкти панують на ринках централізованого постачання теплової енергії, централізованого водопостачання, зв'язку та інших і належать до сфери природних монополій. Завдяки монопольному становищу, якому не загрожує конкуренція у найближчій перспективі, такі суб'єкти природних монополій не схильні до збільшення обсягу своїх послуг, підвищення якості та продуктивності праці, запровадження інновацій. Наявність природних монополій характерна для багатьох економік світу, а тому дослідження державного регулювання їх діяльності є актуальним.

Основи аналізу монополій як одного із засобів організації ринку було закладено в працях А. Курно, А. Маршала, Е. Чемберліна, Дж. Хікса, К. Макконела, С. Брю. Діяльності монополій у пострадянський період присвячено праці українських учених – В. Базилевича, В. Венгера, Б. Кваснюка, В. Кононенка, Н. Малахової, В. Черняка, Г. Филюк та ін.

Відповідно до Закону України «Про природні монополії» «природна монополія – стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним

зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги)» [1].

К. Р. Макконел, С. Л. Брю зазначають, що природна монополія існує, коли ефект масштабу настільки великий, що один суб'єкт може забезпечити весь ринок, маючи при цьому нижчі витрати на виробництво одиниці продукції, ніж їх би мав ряд конкуруючих суб'єктів [2, с. 613]. Прикладом може бути знову таки діяльність підприємств, що надають суспільству послуги з електропостачання, зв'язку тощо. У цьому разі ефект масштабу у виробництві та розподілі товару забезпечує отримання ефекту низьких витрат на виробництво одиниці продукції і виходячи з цього – низьку ціну. За цих умов конкуренція є нерентабельною. Якщо б ринок поділити між виробниками, ефекту масштабу не було б досягнуто. Витрати на виробництво одиниці продукції мали бути значними і відповідно товари мали б високу ціну, яка б забезпечувала покриття витрат на виробництво.

О. Я. Савко під природною монополією пропонує розуміти суб'єкт господарювання, діяльність якого підлягає державному регулюванню у зв'язку з виробництвом чи наданням суспільно важливих товарів та послуг в умовах небажаної конкуренції або її відсутності [3, с. 161].

Згідно із Законом України «Про природні монополії» (стаття 5) виділяють такі сфери діяльності суб'єктів природних монополій:

- транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами;
- транспортування природного і нафтового газу трубопроводами;
- розподіл природного і нафтового газу трубопроводами;

- зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності із зберігання природного газу (ліцензійними умовами);
- транспортування інших речовин трубопровідним транспортом;
- передачі електричної енергії;
- розподілу електричної енергії (передачі електричної енергії місцевими (локальними) електромережами;
- користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування;
- управління повітряним рухом;
- централізованого водопостачання, централізованого водовідведення;
- транспортування теплової енергії;
- спеціалізованих послуг у річкових, морських портах, морських рибних портах та аеропортах [1].

Суб'єкти природних монополій – особливий вид суб'єктів господарювання. Для забезпечення їх ефективної діяльності держава передбачила спеціальний механізм регулювання. Це передбачений законодавством комплекс заходів щодо встановлення та застосування обов'язкових вимог до господарської діяльності та продукції суб'єктів, які діють на ринках природних монополій. Державне регулювання необхідно перш за все для захисту інтересів споживачів товарів і послуг суб'єктів природних монополій, а також для підвищення економічного ефекту від їх діяльності. Воно відбувається на основі збалансування інтересів суспільства, суб'єктів природних монополій та споживачів їх товарів [4].

Регулюванню підлягають усі відносини, що виникають на товарних ринках України, які перебувають у стані природної монополії, та на суміжних ринках за участю суб'єктів природних монополій. Суміжні товарні ринки не перебувають у стані природної монополії, але для

суб'єктів, які діють на них, реалізація вироблених товарів або використання товарів інших суб'єктів господарювання неможливі без безпосереднього використання товарів, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій.

До суміжних ринків, що регулюються відповідно до цього Закону, належать:

- постачання природного газу та інших речовин, транспортування яких здійснюється трубопровідним транспортом;
- внутрішні та міжнародні перевезення пасажирів та вантажів залізничним, повітряним, річковим та морським транспортом;
- виробництво електричної енергії в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності з виробництва електричної енергії (ліцензійними умовами);
- постачання електричної енергії споживачам;
- виробництво теплової енергії (крім випадків, коли вона використовується виключно для внутрішньовиробничих потреб) в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності з виробництва теплової енергії (ліцензійними умовами);
- постачання теплової енергії;
- продаж природного газу (у тому числі нафтового (попутного) газу та газу (метану) вугільних родовищ) власного видобутку в обсягах, що перевищують рівень, установлений ліцензійними умовами [1].

Державне регулювання природних монополій – нова для України практика. Необхідність державного втручання в умовах ринкової економіки виникає на ринках, де через об'єктивні причини неможлива конкуренція. Запровадження економічного регулювання ставить за мету

встановлення справедливих цін, стимулювання ефективності діяльності в галузі та захист інтересів споживачів товарів і послуг.

Згідно із Законом України «Про природні монополії» (стаття 9) виділяють такі принципи державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій:

- гласності та відкритості процедур регулювання;
- адресності регулювання, його спрямованості на конкретний суб'єкт природної монополії;
- самоокупності суб'єктів природних монополій;
- стимулювання підвищення якості товарів і задоволення попиту на них;
- забезпечення захисту прав споживачів;
- підвищення ефективності функціонування суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання на суміжних ринках у сфері комбінованого виробництва електричної та теплової енергії шляхом застосування стимулюючого регулювання [1].

Артемчук Т. зазначає, що специфіка реформування державного регулювання природних монополій вимагає переходу до ціноутворення на основі чітких принципів, що стимулюють оптимальне використання ресурсів, мінімізацію витрат, а також забезпечення ефективного контролю за формуванням цін. Водночас впевненість підприємств у отриманні субсидій і підтримці з боку влади у будь-якому випадку загрожує спотворенням господарських рішень та суттєвим ослабленням стимулів до економії витрат [5, с. 126].

Державний контроль за дотриманням законодавства України про захист економічної конкуренції у сферах природних монополій здійснюється Антимонопольним комітетом України. Громадський контроль за діяльністю суб'єктів природних монополій здійснюють об'єднання споживачів. Регулювати діяльність природних монополій

мають національні комісії. Зокрема, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ).

Основними трьома ключовими сферами регулювання діяльності природних монополій є ціна, обсяг виробництва продукції та кількість підприємств. Рідше регулюють якість продукту та інвестиційну політику підприємств.

Крамар О. зазначає, що саме на інфраструктурі, що забезпечує надання послуг природної монополії, заощаджують монополісти. Без належної якості мереж електропостачання, централізованого водопостачання й водовідведення або теплопостачання не матиме жодного значення, хто та за яким тарифом, готовий продавати воду чи тепло [6].

Таким чином, існування природних монополій пояснюється тим, що через значну капіталоємність їх суб'єктів вигреш від наявності конкуренції на цих ринках не покриває значних витрат суспільства на її запровадження і підтримання. Більшість чисто монопольних галузей є природними монополіями і підлягають регулюванню, яке ставить за мету встановлення справедливих цін, стимулювання ефективності діяльності в галузі та захист інтересів споживачів товарів і послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про природні монополії : Закон України від 20 квітня 2000 року № 1682-III (зі змінами та доповненнями). URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-14> (дата звернення: 30.03.2020).
2. Макконнел К.Р., Брю. С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Киев : Хагар-Демос, 1993. 785 с.
3. Савко О. Я. Дослідження умов функціонування природних монополій. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Том 30 (69). №2. С. 160–163.

4. Природні монополії. Підручники онлайн. URL : <http://textbooks.net.ua/content/view/2072/28/> (дата звернення: 30.03.2020).
5. Артемчук Т. Проблеми ефективного функціонування природних монополій та засади їх вирішення шляхом державного регулювання. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2015. № 4. С. 119–129.
6. Крамар О. Державні монополії: на сторожі конкуренції. *Український тиждень*. 2018. №45(573). URL : <https://tyzhden.ua/Economics/222357> (дата звернення: 03.04.2020).